

vinskih spomenikov. Komisija se je leta 1911 preimenovala v Arhivski svet. Predstavljeni so tudi predpisi iz obdobja med vojnami, iz let druge vojne in obdobja po njej. Tako tisti predpisi, ki so bili sprejeti na republiški ravni (npr. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, 1966; Zakon o naravni in kulturni dediščini, 1980), kot tudi tisti na federalni ravni (npr. Splošni zakon o državnih arhivih, 1950; Zakon o arhivu Jugoslavije, 1964, 1973; Zakon o arhivskem gradivu federacije, 1986).

Nato je objavljen Zakon o arhivskem gradivu in arhivih z vnesenimi poznejšimi popravki. Zakon je razdeljen na sedem poglavij: Splošne določbe, Arhivska javna služba, Arhivsko gradivo, Uporaba arhivskega gradiva v arhivih, Nadzor, Kazenske določbe, Prehodne in končne določbe. Poglavje o arhivskem gradivu je razdeljeno na podpoglavja o javnem arhivskem gradivu, zasebnem arhivskem gradivu, filmskem arhivskem gradivu in arhivskem gradivu verskih skupnosti.

Objavi Zakona o arhivskem gradivu in arhivih ter pravilnikom je priključen še Sklep o ustanovitvi in načinu dela arhivske komisije, sprejet leta 2000. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih je skupaj s predgovorom in prispevkom prof. dr. Jožeta Žontarja o temeljnih značilnostih novega zakona objavljen tudi v angleščini, to pa omogoča, da se z našo arhivsko zakonodajo seznanijo tudi zainteresirani mednarodni strokovnjaki.

Matevž Košir

Bojan Himmelreich, Namesto žemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn, Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, Študije 6, Celje 2001, 232 strani

V novih prostorih Zgodovinskega arhiva Celje na Teharski cesti 1 je bila 3. decembra 2001, na dan kulture, predstavljena knjiga mag. Bojana Himmelreicha z naslovom *Namesto žemlje črni kruh* s podnaslovom *Organizacija preskrbe z živili v času obeh svetovnih vojn*. Knjiga je rezultat večletnega raziskovalnega dela in je predelana in dopolnjena magistrska naloga.

Avtor v knjigi predstavlja problematiko preskrbe z živili v Celju v obdobjih 1914-1923 in 1939-1945. Delo je nastalo na podlagi proučevanja predvsem arhivskih virov, ki jih hranita Zgodovinski arhiv Celje in Arhiv republike Slovenije, nekaj gradiva je avtor dobil tudi v Pokrajinskem arhivu Maribor in Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ter s proučevanjem časnikov in tednikov iz navedenega obdobja, pa tudi s proučevanjem zakonodaje, ki je urejala delo teles, zadolženih za organizacijo preskrbe v kriznih časih vojne, pred njo in po njej.

Avtor nam v prvem poglavju predstavi obdobje prve svetovne vojne. Kmalu po izbruhu vojne se je tudi celjsko prebivalstvo moralo soočiti z narašča-

jočimi problemi preskrbe z živili. Avstro-Ogrska na vojno glede preskrbe s prehrano ni bila pripravljena, saj tako kot nobena od vojskujočih se držav ni predvidevala, da bo vojna trajala daljše obdobje. V letih pomanjkanja so oblasti najprej poskušale posegati v sistem prehrane s pozivi k varčevanju in racionalni izrabi živil (*"ne zavrzi niti koščka kruha, tudi če ni svež"*, *"krompir najprej skuhaj in šele nato olup"*), pozneje pa so izdale na državni, deželni in okrajnih ravneh številne predpise, ki so urejali preskrbo z živili. V državnem uradnem listu je bilo v letih 1915-1918 kar 20 odstotkov predpisov tako ali drugače povezanih z zagotavljanjem prehrane, v štajerskem deželnem uradnem listu je bila za isto obdobje ta številka še večja (37%). Oblasti so najprej uvedle živilske nakaznice za moko in kruh (1915), čez leto dni pa še za druga pomembnejša živila. Za najnujnejše predmete je oblast določila najvišje cene. Če jih je prodajalec želel prekoračiti, ga je kaznovala politična oblast. Država je preskrbo z živili nadzirala s široko razvejano mrežo centralizirano vodenih teles, ki jih je ustanavljala od februarja 1915 (Žitni zavod) do novembra 1916 (Urad za ljudsko prehrano). V Celju je občinski odbor, po zgledu drugih, ustanovil "odbor za življenjske potrebščine" (1915). Takšne neorganizirane in spontane, iz potrebe nastale neodvisne odbore je država podpirala, jih vzela v svoje pokroviteljstvo in jih spremenila v podaljšek svoje izvršilne oblasti z namenom, da zagotovi minimalno preskrbo v zaledju in s tem prepreči stradanje prebivalstva. Omejitve porabe moke, omejitve časa peke kruha in določba, da smejo peki peči le kruh, ne pa več peciva, je lokalni dnevnik *Deutsche Wacht* zagrenjeno komentiral, da *"bomo... namesto običajne žemlje imeli ob jutranji kavi kos črnega kruha."* Pri tem je zanimivo, da je bila dobava kave kljub uvozu do leta 1917 dokaj redna, kakovost kruha pa se je vsak dan slabšala, saj so morali zaradi pomanjkanja pšenice dodajati nadomestke (ječmenova, koruzna, krompirjeva moka, ovsena, riževa moka, krompirjeva kaša).

Prebivalci Celja so morali začeti zmanjševati porabo osnovnih živil že takoj na začetku vojne, stanje pa se je začelo vidno slabšati po drugi zimi vojne. Številni konkretni primeri, primerjalne tabele in objavljeni dokumenti nam kažejo, kako se je slabšal življenjski standard prebivalstva.

V drugem in tretjem poglavju je avtor raziskal prehransko politiko Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije po prvi svetovni vojni in v obdobju od začetka druge svetovne vojne do napada na Jugoslavijo. Za obe obdobji je značilno, da je država s svojimi ukrepi neposredno posegala na področje preskrbe s hrano, a z nekaj bistvenimi razlikami. Za prvo je značilna normalizacija stanja po vojni, za drugo motnje v preskrbi prebivalstva kot posledice vojne, ki je potekala drugod.

Ob nastanku nove države, Države SHS, se je stanje začasno še poslabšalo, saj v obdobju vsesplošnega razsula, ob umikanju vojske čez slovensko ozemlje, pretrganih komunikacijah in praznih skladiščih ljudem ni bilo lahko pri iskanju vsakdanjih obrokov. Kljub prizadevanjem narodne vlade in pozneje osrednje

vlade (oziroma ministrstva za prehrano in obnovo dežel v Beogradu), da bi z uvozom pokrila pomanjkanje živil, je bila normalizacija razmer več let trajajoč proces, ki se je končal šele leta 1923.

Posegi države v sistem prehrane v letih 1939-1941 so bili posledica izbruha druge svetovne vojne; ta je namreč pretrgala ustaljene blagovne tokove. To se je kazalo v težavah oskrbe industrije s surovinami iz uvoza, v oteženem izvozu, zvišanju zavarovalnih in prevoznih stroškov, zmanjševanju obsega proizvodnje in v naraščanju brezposelnosti ter rasti cen. Že avgusta 1939 je vlada Kraljevine Jugoslavije izdala uredbo, s katero naj bi oblikovali državne rezerve žita ter drugih živil in krmil. Vlada je s tem želela zagotoviti prehrano v državi "za vse primere" in uravnati cene najpomembnejših živil. Od začetka druge svetovne vojne do napada na Jugoslavijo je izdala 83 predpisov, s katerimi je skušala urediti sektor prehrane. Med drugimi je septembra 1939 izdala uredbo o pobijanju draginje in brezvestne špekulacije, s katero je skušala preprečiti rast cen, a ker je uredba o izvajanju navedene uredbe izšla šele osem mesecev po objavi le-te, ni dosegla svojega namena. Prvi predpis, ki je omejeval porabo nekega živila, je bila uredba, ki je uvedla dva brezmesna dneva (maja 1940) s prepovedjo prodaje svežega mesa ob torkih in petkih. Avgusta 1940 je vlada izdala odredbo o ukrepih za preskrbo prebivalstva in vojakov s kruhom, s katero so uvedli enotni "ljudski kruh". Peči so ga smeli iz enotne krušne moke in prodajati šele en dan po peki. Banska uprava je januarja 1941 izdala nakaznice za moko in kruh. Pravico do "krušnih kart" so imeli člani gospodinjstev brez zemlje in tistih gospodinjstev, ki so imela le toliko zemlje, da niso plačevala zemljiškega davka. V Sloveniji so bile razmere slabše kot v drugih delih Jugoslavije, tako glede kakovosti kruha kot tudi glede preskrbe s prehrano nasploh. Živila so postala tako dragocena, da so postala glavni dobitki na tombolah (pol vagona bele moke, 200 kilogramov riža, 2000 kilogramov krompirja, sod olja, zaboj masti itd.).

V četrtem poglavju je avtor natančno predstavil sistem prehrane v obdobju druge svetovne vojne. Predstavil nam je nemški sistem prehrane, ki so ga v tretjem rajhu izgrajevali že od leta 1934. Organizirana "prehranska politika" je bila ena izmed temeljnih postavk priprav na vojno. Ob okupaciji Slovenije so Nemci imeli že izdelan in v praksi preizkušen sistem preskrbe s prehrano in so ga začeli postopno uvajati na svojem zasedbenem območju. Sprva so obdržali še jugoslovansko razdelitev prebivalcev na tri starostne skupine in izdali nakaznice z oznakami A, B in C. Do jeseni 1941 pa so prešli na enotne državne nakaznice in s tem organizacijo preskrbe z osnovnimi živili postopno izenačili s tisto v nemškem rajhu. Med oktobrom in decembrom 1941 so uvedli državne nakaznice za kruh, meso, sladkor in hranila, pozneje pa še za nekatera druga živila. Zanimiva je avtorjeva ugotovitev, da imamo lahko uvedbo enotnih nakaznic za živila, enako kot poznejšo mobilizacijo slovenskih mož v nemško vojsko, za ukrep dejanske priključitve zasedenega slovenskega ozemlja k nemškemu rajhu.

Vsako od navedenih poglavij ima podpoglavje

Pregled gibanja cen in zaslužkov, v katerem je prikazana kupna (ne)moč prebivalstva.

V zadnjem poglavju je avtor primerjal sisteme prehrane v letih prve in druge svetovne vojne. Opozoril je, da so nekatere okoliščine neprimerljive, kot na primer pripravljenost oblasti na izredne razmere. Hitlerjeva Nemčija se je na drugo svetovno vojno, tudi na prehranskem sektorju, pripravljala že od leta 1934, pred prvo svetovno vojno pa države glede prehranske politike, na vojno niso bile pripravljene. Avtor je v primerjavi ugotovil več razlik kot skupnih značilnosti in med njimi poudaril veliko izpostavljenost prebivalcev propagandi države.

Študija temelji na arhivskih virih; na podlagi le-teh je avtor pokazal na konkretne primere in težave pri vzpostavljanju sistemov prehrane v Celju v času obeh svetovnih vojn. Številne primerjalne tabele, objavljeni arhivski dokumenti, citati iz časopisnih člankov ter povzetki zakonov in predpisov nam na eni strani razkrivajo vse tegobe prebivalstva, ki jih je prinesla vojna, na drugi pa napore oblasti, da bi normalizirala življenje v izrednih razmerah.

Bojana Aristovnik

Katalog IZSELJENEC (Življenjske zgodbe Slovencev po svetu), Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana 2001, 160 strani

Da se zgodovina slovenskega izseljenstva vse uspešneje enakopravno uvršča med 'velike teme' zgodovine Slovencev, potrjuje tudi oktobra lani odprta razstava *Izseljenec* v Muzeju novejšje zgodovine. Razstava z izseljensko tematiko nevsiljivo in prepričljivo seznanja tako širše občinstvo kot tudi strokovno javnost. Množica Slovencev, na prvi pogled brezoblična množica ljudi, ki je v stoletjih zapuščala domovino in srečo iskala drugod po svetu, je dobila obraz. Prek spretno povezane predstavitve arhivskega, muzejskega in knjižnega gradiva nam posamezniki pripovedujejo svoje zgodbe. Spremljajoči katalog vsebuje kar sedemindvajset zgodb izpod peres devetnajstih avtorjev, ki pišejo o posameznikih – izseljencih in izseljenkah – ter njihovih družinah, ki so v različnih obdobjih in zato iz različnih vzrokov zapuščali domovino ter se naseljevali v državah na vseh petih celinah. Prispevki so geografsko razdeljeni po celinah, v okviru le-teh pa so razvrščeni kronološko.

'Izseljenec je vsak, ki začasno ali za stalno zapusti dom in iz najrazličnejših vzrokov odide v svet oziroma na tuje... blizina doma ni odločujoča pri opredeljevanju, kdo je izseljenec in kdo delavec, še manj časovna komponenta, saj se je večina – ne glede na smer izselitve – ponavadi odločala za krajše časovno obdobje, življenje samo in vrsta zunanjih razlogov so jim podaljšali bivanje v tujini, mnogi pa so se ukoreninili in postali del novega okolja,' razlaga Marjan Drnovšek, idejni oče razstave in avtor uvodne študije.